

Троцька Алла Іванівна –
аспірант кафедри філософії права
та юридичної логіки Національної
академії внутрішніх справ

УНЕСОК УЧЕНИХ УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА В ЄВРОПЕЙСЬКУ РОМАНІСТИКУ

Висвітлено питання розвитку вітчизняної романістики кінця XIX – початку XX століття. Звернено особливу увагу на творчість В. Модестова та Й. Покровського.

Ключові слова: вітчизняна романістика; римське право; право; цивілістика; історія європейського права.

Освещены вопросы развития отечественной романстики конца XIX – начала XX века. Обращено особое внимание на творчество В. Модестова и И. Покровского.

Ключевые слова: отечественная романстика; римское право; право; цивилистика; история европейского права.

The questions of national romance philology late XIX – early XX century. Attention is attention to the work of W. and J. Modestov Pokrovsky.

Keywords: domestic romance philology; Roman law; law; civil law; the history of European law.

Друга половина XIX століття – це час особливого ренесансу ідей і положень римського права на вітчизняних теренах, що став наслідком серйозних економічних і соціальних процесів, які відбувались у тогочасній Росії. Російське суспільство потребувало модернізації чинного законодавства та змін у правопорядку, у зв'язку з відміною кріпосного права. Одним зі шляхів забезпечення необхідних реформ було переосмислення досвіду правового розвитку країн Західної Європи, суспільно-правовий устрій яких уважався зразком для наслідування. Об'єктивні умови розвитку суспільно-політичного життя та законодавства багатьох західноєвропейських країн посприяли покладенню в основу теорії та практики цивільного права країн римського права. Саме тому римське право стало для російських правознавців об'єктом наукового інтересу.

Актуальність дослідження зумовлено тим, що у вітчизняній філософсько-правовій та правознавчій літературі питання розвитку романістики кінця XIX – початку XX століття залишаються малодослідженими і дотепер, що можна пояснити наявністю протягом тривалого часу ідеологічного впливу, що відобразилося загалом як в обмеженні методологічних ресурсів, які застосовувалися у фундаментальних суспільствознавчих дослідженнях, так і в тематиці цих

досліджень. Окремі аспекти обраної для дослідження теми знайшли своє місце в наукових розвідках таких учених: В. Лєтяєва, Л. Міхнєч, А. Петрової, В. Томсинова, І. Усенко та ін.

Метою статті є доведення того, що наукові здобутки представників вітчизняної романістики, зокрема В. Модєстова та Й. Покровського, мали вагомє значення для розвитку європейської романістики.

Друга половина XIX – початок XX століття стали переломними для вітчизняної романістики, оскільки саме в цей період відбувається визнання її досягнєнь на загальноєвропейському рівні. Це визнання стало наслідком поєднання двох причин: по-перше, введення в науковий світ великої кількості видів джерел пізнання римської античності; по-друге, появи в російських університетах нового покоління науковців, які органічно поєднали в собі знання, одержані у вітчизняних та європейських університетах. Специфіка першої причини полягає в тому, що до кінця XIX століття значними зусиллями науковців різних напрямів (археологів, філологів, істориків, правознавців, літературознавців та просто любителів старовини) у науковий обіг було введено нові види джерел, що спричинило зміни в методології опрацювання та інтерпретації цих джерел.

З другої половини XIX століття і до початку XX століття в Росії з'явилися десятки перекладних і своїх навчальних видань, а також монографічних праць з римського права. Деякі з них мали особливу популярність, а тому витримували декілька перевидань. На юридичних факультетах усіх університетів імперії в обов'язковому порядку викладалися курси римського права, римського приватного права й системи римського права. Останній із зазначених був навчальним курсом, який вибудовувався на базі римського, а не російського законодавства, викладання якого забезпечувалося професорами кафедр цивільного права. Таким чином, відстоювалося реальне, а не суто історичне значення цієї навчальної дисципліни. Вивченню й викладанню римського права приділялася велика увага: римське приватне право визнавалося базовим предметом для підготовки юристів, які першопочатково виховувалися на його юридичних конструкціях. XIX століття стало часом формування вітчизняної школи римського права, розквіт якої припадає на останню третину XIX – початок XX століття [1, с. 199]. До кінця XIX століття сформувалася плеяда талановитих вітчизняних цивілістів, а центрами вивчення римського права були університетські кафедри римського права. Дослідники розвитку правознавства того часу вказують на те, що в окреслений період вітчизняним романістам були притаманні широта юридичних знань, уміння працювати з першоджерелами, глибоке знання латини, обізнаність із досягненнями сучасної європейської романістики. На жаль, сьогодні ще немає системних і цілісних досліджень наукових досягнєнь вітчизняних романістів. Творчі лабораторії вітчизняної романістики були різними: професор Київського університету святого Володимира В. Модєстов широко використовував рукописні та

епіграфічні джерела, водночас його сучасник П. Леонтьєв традиційно спіравав лише на наративний матеріал.

В. Модестов (1839–1907) став одним з деструктантів усталеної популярно-компіляційної традиції у вітчизняному антикознавстві, оскільки мав можливість познайомитися зі значним масивом археологічного, епіграфічного матеріалу, що упродовж тривалого часу збирався, систематизувався в музейних експозиціях та описувався в наукових публікаціях у Західній Європі. Саме В. Модестов був одним з небагатьох випускників Санкт-Петербурзького університету, який у межах відновлених у 60-ті роки закордонних відряджень молодих учених навчався в університетах Німеччини (разом з Ф. Соколовим, І. Шиховським).

В. Модестову належить ґрунтовна праця 60-х років ХІХ століття «Римська писемність в період царів», у якій було використано епіграфічні й рукописні джерела. Хоча початок саме такого підходу до вивчення римо-античної спадщини вперше використав В. Модестов у своїй магістерській роботі, присвяченій творчості Тацита. Саме В. Модестов уперше в Європі звернувся до вивчення єдиного рукопису «Літопису» Тацита у відому флорентійську *Biblioteca Laurentiana*. Незважаючи на те, що В. Модестов у своїй магістерській роботі звертається до рукописів як джерела пізнання римської культурної спадщини, її інтерпретація ще відбувається в межах традиційно-наративного підходу. У дослідженні римської писемності епохи царів досить помітним є вплив німецької наукової школи, зокрема ідей бернського філолога та епіграфіста Ф. Річля, а також археолога й філолога О. Яна.

Зокрема, для концепції вивчення античних джерел Ф. Річлі визнавав, що потрібно мати не лише точний опис пам'ятки, а й найдосконалішу його копію (залежно від матеріалу пам'ятки копія повинна мати різний характер: паперові знімки, гіпсові зліпки, гутаперчеві відтиски, гальванопластичні відбитки тощо). Але на відміну від своїх сучасників І. Помяловського, І. Цветаєва і М. Ростовцева, В. Модестов не використовував цей методологічний підхід у своїх дослідженнях. Він користувався епіграфічним матеріалом, що вже був опублікований у європейських наукових журналах.

Для ХІХ століття характерним було комплексне й систематизоване вивчення римського права: теорія позитивного римського права була тісно пов'язана з латинською філологією та історією Риму. Зокрема, досить важливими у галузі латиністики були доробки керівника кафедри римської словесності В. Модестова. Саме з ініціативи цього вченого до Київського університету Святого Володимира було залучено провідних учених з інших університетів Імперії: з Варшавського університету – В. Цветаєва, П. Аландського із Санкт-Петербурзького університету. У 1911 році з Юр'їва на кафедру торговельного права перевівся професор В. Синайський – відомий дослідник римського землеволодіння.

Аналізуючи становлення вітчизняної романистики, насамперед потрібно звернути увагу на творчість уродженця Чернігівської губернії

Йосипа Олексійовича Покровського (1868–1920). Будучи вихідцем із сім'ї сільського священика, Й. Покровський закінчив юридичний факультет Київського університету св. Володимира, де в 1898 році після захисту магістерської дисертації на тему «Право і факт у римському праві» був залишений для підготовки до професорського звання. Необхідною умовою одержання професорського звання в галузі юриспруденції в ті часи було стажування в університетах Німеччини. Й. Покровський був представником «другої хвилі» підготовки російських юристів за кордоном. Уряд, відправляючи молодих учених до Німеччини, мав на меті підготовку за кордоном еліти російської професури, що повинна була підняти на належний рівень вивчення й викладання правової науки в університетах Російської Імперії.

Відомо, що перший такий досвід мав місце у 20–30-ті рр. XIX століття. Ще в епоху імператора Олександра I в урядових колах уперше озвучили питання про бажаність упорядкування системи державного управління в імперії, що було можливим лише у випадку утвердження в Росії принципу законності, а також за наявності високоосвічених чиновників, які б були придатними до застосування чинного права. М. М. Сперанський, усвідомлюючи недостатність у Росії висококваліфікованих професорів права, узяв під свою опіку дванадцять студентів, які спочатку проходили стажування в Другому відділенні власної Його Величності канцелярії (що займалася складанням законопроектів) і при цьому суміщали роботу з навчанням у Санкт-Петербурзькому університеті. Пізніше цих студентів було переведено на навчання до Берлінського університету до фундатора історичної школи права Ф. фон Савін'ї. Після повернення до Росії, у 1832 і 1834 рр. саме ці люди, захистивши докторські дисертації, були направлені в різні університети Росії, і пізніше склали кістяк російської романістики.

За часів правління Миколи I було змінено програму підготовки російських юристів. Якщо раніше юриспруденція належала до морально-політичних навчальних дисциплін й особлива увага акцентувалася на філософських аспектах права, то відтепер за новою програмою студенти повинні були значну увагу приділяти вивченню чинного законодавства, а також пізнанню міжнародного й римського права. Ефективна реалізація задуманого значною мірою залежала від наявності кваліфікованих викладацьких кадрів. Саме тому Й. Покровський два з половиною роки стажувався в Берлінському університеті під керівництвом таких відомих представників європейської романістики як Генріха Дернбурга – одного з найвидатніших романістів свого часу, автора «Das Pfändrecht nach den Grundsätzen des heutigen römischen Rechts» (I том – 1860, II том – 1864), та Людвіга-Вільгельма-Антоня Перніца (1799–1861), автора праці з римського права «Geschichte, Alterthümer und Institutionen des röm. Rechts» (1821).

Перші кроки у створенні власного курсу римського права було зроблено Й. Покровським після повернення з Німеччини в Юр'ївському (Тартуському) університеті. Цей курс з багатьма остаточою був

представлений в «Історії римського права» (1913) за три роки до смерті автора, що стала фундаментальною працею і сьогодні зберігає своє наукове значення, а також є оригінальним навчальним виданням. Ця праця є своєрідним дзеркалом стану вітчизняної романістики в період її розквіту в передреволюційний час. За своїм змістовим наповненням «Історія...» належить до золотого фонду вітчизняної правознавчої науки, оскільки вирізняється широтою охоплення предмета дослідження та прагненням автора виявити універсальні закономірності розвитку держави й права. Й. Покровський прагнув розглянути долю римського права після падіння античного світу, а також прослідкувати рецепцію римського права. «Історія...» ніби підвела підсумок розвитку й досягнень вітчизняної романістики: після неї більше не з'явилося жодної російськомовної праці романістичного спрямування, яка б була такою глибокою та методологічно виваженою. Звичайно, причиною такого науково-теоретичного занепаду в дослідженні римського права були глибокі та болочі соціальні причини – розпад старої наукової школи, смерть та еміграція її представників.

До Київського університету Й. Покровський повернувся для завершення своєї докторської дисертації «Право і факт в римському праві. Частина 2. Генеза преторського права». Ця дисертація була успішно ним захищена в 1902 році в Петербурзькому університеті, де пізніше він очолює кафедру римського права.

Уважається, що петербурзький період у науковому житті Й. Покровського був найпліднішим: у 1904 році було опубліковано «Лекції з історії римського права», що перевидавалися три рази і при цьому кожне перевидання було доповнено новими результатами досліджень.

Визначаючи місце римського права в системі юридичних наук, Й. Покровський зазначав, що «те перше, з чого повинне починатися його вивчення, є, звичайно, його історія», адже без неї «римське право його останньої стадії, римське право Юстиніанівського Зводу (так зване чисте римське право), а тим більше римське право Нової Європи (так зване сучасне римське право) були б абсолютно не зрозумілими» [2, с. 17–18]. Цей курс складався з двох частин: історії інститутів публічного права (історія інститутів державного права, джерел, цивільного і кримінального процесів) та історії цивільного права (історії прав осіб, речового та зобов'язального права, сімейних відносин і спадкування).

Приблизно в цей період Й. Покровський у своїх наукових пошуках виходить за межі суто романістичної проблематики. Ученого цікавлять не лише питання історії римського права, він намагається визначити роль римського права в розвитку європейського права, а також виявити специфіку рецепції римської правової спадщини в сучасному йому світі [3–9]. Й. Покровський обґрунтовує необхідність вивчення римського права в Росії, при цьому не лише акцентує увагу на тому, що римське право є теорією

цивільного права, але й виокремлює його універсальний характер як фундаменту загальноєвропейського права. Тобто головне завдання свого курсу він убачає в тому, щоб прослідкувати, як римське право «із національного права одного невеликого народу перетворилося в універсальне право всього античного світу» [2, с. 18].

Глибоке знання римського права для Й. Покровського було й однією з умов входження сучасної йому Росії в загальноєвропейську правову орбіту. Росія протягом тривалого часу була відрізана від спілкування із Західною Європою, що спричинило її відставання у сфері права.

Саме в цей час спостерігається особливий інтерес студентської молоді до актуальних питань цивілістики. Причиною цього інтересу стали дві події у правовому житті Європи, безпосередньо пов'язані з питаннями значимості римського права для юриспруденції початку ХХ століття: поява проекту «Громадянського Уложения Російської Імперії» і століття від прийняття французького «Кодексу Наполеона» (1804). Науковим підсумком шукань стала праця «Природно-правові течії в історії цивільного права» (1909). З моменту появи цієї фундаментальної праці Й. Покровський став визнаним авторитетом у російській романістиці [10].

Отже, творчість вітчизняних романістів ХІХ століття сьогодні потребує посиленої уваги, оскільки вона незаслужено забута вченими. Теоретико-методологічний каркас дослідження й вивчення римського права, створений романістами кінця ХІХ – початку ХХ століття значно вплинув на розвиток європейської романістики та культурно-антропологічних розвідок уже ХХ століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Летяев В. А. Необходимость и достаточность рецепции норм римского права в России XIX – начала XX в. / В. А. Летяев // Древнее право. – М. : Спарк, 2000. – № 1 (6). – С. 194–202.
2. Покровский Й. А. История римского права / Й. А. Покровский. – СПб. : Издательско-торговый дом «Летний сад», 1998. – 560 с.
3. Покровский Й. А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права / Й. А. Покровский. – СПб., 1913.
4. Покровский Й. А. Владение в русском проекте Гражданского уложения / Й. А. Покровский // Журнал Министерства юстиции. – 1902. – Декабрь.
5. Покровский Й. А. Желательная постановка гражданского права в изучении и преподавании / Й. А. Покровский. – К., 1896.
6. Основные вопросы владения в новом германском уложении / Й. А. Покровский // Вестник права. – 1899. – Январь.
7. Покровский Й. А. Основные проблемы гражданского права / Й. А. Покровский. – СПб., 1917.

8. Покровский Й. А. Роль римского права в правовой истории человечества и в современной юриспруденции / Й. А. Покровский // Учен. зап. Императорского Юрьевского ун-та. – 1894. – № 3.

9. Покровський Й. А. Юридическі сделки в проекті гражданского уложения / Й. А. Покровский // Вестник права. –1904. – Январь.

10. Покровский Й. А. Роль римского права в правовой истории человечества и в современной юриспруденции / Й. А. Покровский // Учен. зап. Императорского Юрьевского ун-та. – 1894. – № 3.